

LENGYEL JÁNOS

AZ EGYSÉGES MAGYAR KÖZÉPISKOLA LÉTREJÖTTE

„A KÖZÉPISKOLA A NEMZETI ÉLETBEN VEZETŐ SZEREPRE HIVATOTT ÉRTELMISÉG NEVELÉSÉRE SZOLGÁLÓ ISKOLAJAJ.”¹ HÓMAN BÁLINT, 1934

A XX. század első harmadában a magyar közoktatást kaotikus állapotok jellemezték. Így volt ez az iskolarendszerben és a közoktatásügyi igazgatásban egyaránt. Számos esetben nem voltak világosak a hatáskörök, sok volt a zsák-iskola, ami nem biztosított továbbtanulási lehetőséget. 1934-ig Magyarországon háromféle középiskola-típus létezett, az 1924-es törvényben lefektetett sorrend szerint: a gimnázium, a reálgimnázium és a reáliskola. A korszakalkotó kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kuno főként a népiskolákkal és az elitképzéssel volt elfoglalva, de a középiskolák egységesítésének gondolata már az ő idejében is felvetődött, ahol már ott volt Hóman Bálint, aki az 1920-as években Klebelsberg közeli munkatársa volt.

Széles körű társadalmi és politikai vita előzte meg a törvénytervezet elfogadását. E vita során a Gömbös kabinet minden eszközt bevetett, hogy megpuhítsa mind a szakmát, mind a társadalmat, mind a politikai ellenzékét. A második Gömbös kabinet megalakulásáig a parlamenti ellenzék nem lépett fel egységesen a kormány ellen. Nem tudtak megegyezésre jutni, túl mélyek voltak a közöttük lévő társadalmi és politikai ellentétek. Az ellenzék erejéből csak annyira futotta, hogy statisztáljanak a többségben lévő kormánypárt tevékenységéhez. A középiskolákról szóló törvénytervezet körüli vita kiváló alkalom volt arra, hogy a kormányzat letesztelje az oktatási rendszerben jelenlévő politikai bázisok reakcióit. Bár a vita hónapokig elhúzódott, de végül, sem a politikai ellenzék, sem az egyházak, sem a szakma, sem a szülők nem fejtettek ki számottevő ellenállást. Hómanék megtalálták a módját, kit, hogyan kezeljenek. Altatással, ígéretekkel, látszatintézkedésekkel, megvesztegetéssel, fenyegetésekkel, az akadékoskodók félreállításával biztosítottak szabad utat a törvény számára.² Az 1934-es törvény egyszerűsítette és korszerűsítette a magyar középfokú oktatást, ugyanakkor lehetővé tette, hogy a kormány fokozza az oktatásügy feletti ellenőrzését. „2. § (2) Csak olyan középiskola tartható fenn, amely szervezet, tanterv, az alkalmazott tanárok száma, képesítése és szakképzettsége, valamint elhelyezés, tanszerek és felszerelés tekintetében a jogszabályokban meghatározott követelményeknek megfelel.”³

A középiskolák egységesítése előtt a hátrányos helyzetű, szegénysorban élő munkás és földműves családok gyermekei nem választhattak szabadon a különböző iskolatípusok között, ezért már hamar specializálódni kényszerültek. Az egységesítéssel csak egyetlen, új továbbtanulási út kínálkozott. A törvény előírta, hogy a fiúk, és a lányok számára külön igazgatás alatt álló gimnáziumokat kell létrehozni.⁴ A latin órák mennyisége csökkent, ötödiktől a reáltárgyak óraszámát növelhették Ovidius és Cicero nyelvének rováására. Kötelező volt a német is, de a harmadik idegen nyelvet az adott oktatási intézmény fenntartója határozhatta meg, ez lehetett angol, görög, francia vagy olasz. A gyönki gimnáziumban például az olaszt tanították, ami ritkábban fordult elő.⁵

A középiskoláról szóló 1934. évi XI. törvénycikk hatálybalépésével teljes mértékben hatályon kívül helyezte a hasonló témával foglalkozó 1924. évi XI. törvénycikket, holott tulajdonképpen annak egyenes folytatása volt. Hóman modernizálta és továbbfejlesztette Klebelsberg reformtörvényét, mint ahogy a gróf is ezt tette az 1883-as, Trefort Ágoston nevéhez fűződő törvénnyel.⁶ A két törvény bevezető paragrafusát összehasonlítva lényegi különbség mutatkozik, nem is szólva a tartalmi eltérésekről. A Klebelsberg éra törvénye a háromféle középiskola felsorolásával kezdődik. Majd így folytatódik: „A középiskolának az a feladata, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára képessé tegye.”⁷ Az 1934-es törvényből természetesen már hiányzik a felsorolás, hiszen éppen a középiskolák egységesítését rendeli el. Az első paragrafusának szövege hasonlít a tíz évvel korábbihoz, viszont itt már konkrétan, magyar középiskoláról van szó. „A magyar középiskola feladata, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa s az egyetemi és más főiskolai tanulmányokra képessé tegye.”⁸ Amíg az 1924-es törvénycikk világosan kimondja, a középiskola feladata, hogy a tanulót „hazafias szellemben magasabb általános műveltséghez juttassa”, addig az 1934-es szövegben szereplő „magyar nemzeti művelődésszellemének megfelelő általános műveltség” fogalom jogi és más értelemben is megfoghatatlan.⁹

Tehát az 1924-es törvény a differenciálást, hosszú távon pedig egy zárt elit, az ország jövőbeli irányító rétegének kinevelését tartotta kívánatosnak. Emellett hangsúlyt fektetve az általános műveltség emelésére. Az 1934-es törvény viszont az egységes nemzet, a nemzet egysége szellemében született. Eltörölte a háromféle középiskolát és létrehozta az egységesen nyolc osztályos magyar középiskolát, a gimnáziumot. Ez magával vonta a középiskolai oktatás szintjének csökkenését, legalábbis kezdetben. Hiszen megesett, hogy a középiskolává előléptetett intézmények tanári karában akadtak olyan oktatók, akik nem rendelkeztek a beosztá-

suknak megfelelő képesítéssel. Fontos rendelkezéseket tartalmaz a 7. § (5) fejezete, amely kimondja, hogy ha valamely egyházi iskolánál az állami segély meghaladja a fenntartási költségek felét, „a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illető középiskolában a tanulmányi igazgatás és vezetés tekintetében ugyanazokat a jogokat gyakorolja, mint a többi középiskolában. Az iskola jogviszonyában beállott ez a változás azonban az iskolának a (3) és (4) bekezdésben meghatározott jogait nem érinti.”¹⁰ Azaz a rendszeres állami segélyben részesülő középiskolák vagyona továbbra is a saját kezelésükben maradt és ezek tanárait, csak akkor nevezhette ki a szakminiszter, ha azok teljes fizetését az államsegélyből fedezték.¹¹

A gimnáziumi érettségi bizonyítvány képesítést adott azokra az állásokra és tisztségekre, amikhez az 1883:1. törvénycikk által előírt főgimnáziumi, illetve főreáltanodai érettségi vizsgálat szükségeltetik.¹² Újítást jelentett az alábbi paragrafus: „A gimnáziumi érettségi bizonyítvány egyetemi és más főiskolai tanulmányokra is képesít, ha ezt a képesítő hatályt a vizsgáló bizottság az érettségi vizsgálaton tanúsított, valamint a tanuló középiskolai tanulmányai folyamán elért tanulmányi eredményének, erkölcsi magaviseletének és egyéniségének gondos mérlegelése alapján külön megállapította. Az egyetemi és más fő iskolai tanulmányokra képesítő hatály megállapításának részletes szabályait a minisztérium az államfő által jóváhagyott rendeletben szabályozza.”¹³ Magyarán szólva, ha a vizsgázó jól teljesített és megfelelt a szaktárca által megállapított feltételeknek, automatikusan főiskolai vagy egyetemi felvételt nyerhetett.

A törvény szabályozta a tanári állományt is, előírta, hogy a középiskolákban csak az taníthat, aki arra feljogosító megfelelő végzettségről tanúskodó oklevéllel rendelkezik. Ezzel a megfelelő színvonalat kívánták biztosítani. Az állami középiskolák igazgatóit az államfő nevezte ki, viszont a tanári kart a vallási- és közoktatásügyi miniszter. A II. fejezet 19. § (1) részében benne foglaltatik, hogy a középiskolák igazgatói és oktatói a vallási- és közoktatásügyi miniszter fegyelmi fennhatósága alá tartoznak. Egy másik fejezet az egyházi iskolákról rendelkezik: „Az egyházi hatóság alá tartozó középiskolák igazgatóinak és tanárainak fegyelmi ügyében hozott határozatokat tudomás végett be kell mutatni a vallás- és közoktatásügyi miniszternek.”¹⁴ De általában a fegyelmi ügyekben az egyházi középiskolák saját jogkörükben járhattak el, ha az eljárás során hozott büntető határozat nem sértett semmilyen hatályban lévő törvényt, vagy rendeletet. Tehát nagymértékben megnövekedett ugyan az állami befolyás, de az egyházi oktatásintézmények megőrizhettek valamit korábbi függetlenségükből. Az állam csak 1949-ben sújtott le rájuk drasztikusan.

Hóman Bálint ugyan nem értett egyet Gömbös túlzott hatalomösszpontosítási törekvéseivel, ennek ellenére a kultúra és az oktatás területén ő is ugyanerre törekedett. A filmgyártás felügyeletét a Belügyminisztériumtól, a mezőgazdasági szakoktatást a Földművelési Minisztériumtól, a külföldi magyar intézmények működ-

tesésének felügyeletét pedig a külügyi tárcától orozta el. De a nézetkülönbségek sosem vezettek nyílt konfliktushoz a kormányfő és minisztere között. Hóman túl jól ismerte Gömböst, ahhoz, hogy sikeresen kikerülhesse a kormányfő természetéből eredő politikai taposóaknákat. A középiskolák egységesítésének megvalósításában Hóman mindvégig élvezte a kormányfő támogatását, hiszen ez szervesen beleilleszkedett annak nemzetnevelési elképzeléseibe. *„Helyeslem a kultuszminiszter úrnak azt az elgondolását, amely a középiskolákra és az alsó fokú iskolákra vonatkozik, mert nézetem az, hogy mindazokat az értékeket, melyek egy nemzetnek mélyleges kútjában találhatók, és amelyek a géniusz ölében szunnyadoznak, elsősorban a kultúrpolitika van hivatva kibányászni a nemzet számára. (...) Ha valakinél kiskorában észreveszik, hogy az isteni szikra megszállta, azt, akármilyen bölcsőben is született is, istápolni kell a nemzet számára.”*¹⁵ Dicséretes elgondolás, szép szavak, de Gömbös életében ebből nem sok valósulhatott meg. Sz. István 93 éves budapesti lakos elmondása szerint Gömbös Gyula 95 pontját a kortársak csak „füstbe ment terv”-ként emlegették. Hosszasan lehetne boncolgatni az ok-okozati összefüggéseket, de ezt tanulmányom nem teszi lehetővé.

A középiskolákkal kapcsolatos elképzeléseit Gömbös már fajvédőként kifejtette a képviselőházban. Javaslatára a numerus clausus törvényét az egyetem után a főiskolákra és a középiskolákra is ki kell terjeszteni, mert ezzel a kormányzat hatékonyabb védelmet biztosíthat a magyar faj számára. Véleménye szerint ezzel nemcsak a magyar gyermekek továbbtanulási esélye javulna, hanem azon zsidó gyermekek érdekei is jobban érvényesülnének, akik felmenői még 1848 előtt költöztek Magyarországra. A nemzetnevelés közügyének alapjogát, az esélyegyenlőséget pedig már az elemi iskolában érvényre kell juttatni, amit a középiskolában és az egyetemen fokozatosan szigorítani kell. Ennek elhanyagolását a liberális politikai rendszer bűnéül róta fel. 1922. december 16-ai képviselőházi felszólalásában statisztikai adatokkal támasztotta alá, hogy az iskoláztatás terén mennyivel előnyösebb helyzetben van a zsidó polgár gyermeke a magyar falu ifjúságával szemben. Többször hangoztatta, hogy a numerus clausus nem a zsidók elleni diszkrimináció, ez a magyar faj érdekében hozott önvédelmi intézkedés. A kormányzatnak az esélyegyenlőség biztosítását már az elemi iskolákban el kell kezdeni. Ezt folytatva, *„a középiskolában nagy gond fordítandó arra, hogy ott elsősorban a magyar szülők gyermekei foglaljanak helyet...”*¹⁶

Hóman Bálint 1933. november 29-én a következőket mondta Meskó Zoltán képviselő interpellációjára adott válaszában: *„Meg vagyok győződve arról, hogy ha a most előkészületben lévő középiskolai törvénynek a középiskolai szelekcióra és főleg az érettségi vizsga eredményeinek elbírálására vonatkozó rendelkezései érvényesülni fognak, valamint ha képesek leszünk az eddig is megkísérelt és megindított szociális kezdeményezést még tovább vinni, abban az esetben*

*feltétlenül el kell érniünk azt az eredményt, hogy a magyar keresztény ifjúság és a zsidó ifjúság között az egyetemen nem lesz semmiféle arányban eltérés az országos arányszámhoz képest.*¹⁷ Ezzel azt sugallta, hogy az 1934-es törvény 38. § (3) cikkelyében lefektetett előrostálással tulajdonképpen a középiskolában is megvalósult a numerus clausus, amit Meskó és elvbarátai követeltek, amit miniszterelnöke már a 20-as évek elején szorgalmazott.

Gömbös és Hóman, a magyar gimnázium létrehozásával egyszerűbbé, átláthatóbbá és főként irányíthatóvá tette a középfokú magyar oktatást.

¹ Mann Miklós: Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Bp., 1997. 85. p.

² Nagy Péter Tibor: A magyar oktatástörténet szociológiai narratívája.. Szociológiai Szemle 2002/3. 24–42. In.: <http://www.socio.mta.hu/mszt/20023/nagy.htm>

³ 1934. évi XI. törvénycikk a középiskoláról. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7954>

⁴ A középiskola szervezete 3. §. In.: 1934. évi XI. törvénycikk a középiskoláról. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7954>

⁵ Domokos József: A Gyöni Református Gimnázium története. In.: http://www.tlgimi.hu/tortenelem/#4_9_3_1

⁶ Szerk. Varga Domokos, Farkas László: Hómantól Ortutayig. Történelmi évek egy magyar minisztériumban 1934–1949. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Bp., 2002. 7. p.

⁷ A középiskola fogalma és feladata. 1. § In.: 1924. évi XI. törvénycikk a középiskoláról. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7954>

⁸ A középiskola szervezete 1 §. In.: 1934. évi XI. törvénycikk a középiskoláról. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7954>

⁹ „Magyar faji sajátságokban gyökerező, keresztény erkölcsön és világnézeten felépülő nemzeti kultúrát akarunk.” A Nemzeti Egység Pártja programja – a Nemzeti Munkaterv. In.: Szerk. Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc: Magyarországi pártprogramok 1919-1944. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1991. 340. p.

¹⁰ A középiskola szervezete. 7. § (5). In.: 1934. évi XI. törvénycikk a középiskoláról. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7954>

¹¹ „A rendszeres évi államsegélyben részesített középiskolának azokat a tanárait, akik illetményeiket a (3) bekezdésben említett alapítvány, vagyon, vagy a fenntartó, illetőleg a fenntartó hatóság által kijelölt egyéb jövedelmekből kapják, ha fizetéskiegészítő államsegélyben részesülnek is, az iskola fenntartója, illetőleg a fenntartó hatósága választja vagy alkalmazza. Ha a fizetéskiegészítő államsegély mértéke a tanár összilletményének 50%-át meghaladja, az alkalmazáshoz a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyása szükséges. Azokat a tanárokat, akik illetményeiket teljes egészükben államsegélyből kapják, a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki.” 1. A középiskola szervezete 7 § (4). In.: 1934. évi XI. törvénycikk a középiskoláról. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7954>

¹² III. A középiskola tanulmányi rendje. 38 § (2). In.: 1934. évi XI. törvénycikk a középiskoláról. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7954>

¹³ III. A középiskola tanulmányi rendje. 38 § (3). In.: 1934. évi XI. törvénycikk a középiskoláról. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7954>

¹⁴ II. Igazgatás és tanári testület. 19. § (5). In.: 1934. évi XI. törvénycikk a középiskoláról. In.: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7954>

¹⁵ Szerk. Vonyó József: Gömbös Gyula: Válogatott politikai beszédek és írások. Osiris Kiadó. Bp., 2004. 425. p.

¹⁶ Zubor Ferenc: Gömbös Gyula és a fajvédelem. Szakdolgozat. ELTE BTK. 2008. 55. p.

¹⁷ Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház – Napló. XVIII. kötet. Atheneum Irodalmi és Nyomdai RT könyvnyomdája. Budapest, 1933. 332. p.